

Nurdan Arca:

“Bu film ipuçları vermek üzere yapıldı”

20 Kasım 2008 günü Mithat Alam Film Merkezi'nin konuğu belgesel yönetmeni Nurdan Arca oldu. Filmi Simavnalı Bedreddin'in gösteriminin ardından Ayşegül Oğuz'un moderatörlüğünde bir söyleşi gerçekleştiren Arca, Robert Kolej günlerinden belgesel yönetmenliğine uzanan kariyerini ve Simavnalı Bedreddin filminin hazırlık ve çekim süreçlerini izleyicilerle paylaştı.

Robert Kolej'de okudunuz ve Türkiye'nin ilk kısa film festivali olan Hisar Kısa Film Şenliği'ni yapan ekibin içindeydiniz. Öncelikle Hisar'dan bahsederek başlayalım derseniz.

Nurdan Arca: O dönemde Türkiye'de artık 8mm filmler yapılmaya başlanmıştı. Bu festival de bize çok özel ve inanılmaz bir rehber oldu. Herkes elinde 8mm ne varsa getirdi ve ilk üç festival bu şekilde gerçekleşti. Daha sonra, getirilen filmlerin kalitesi giderek artmaya başladı. Küçük bir odada yapılıyordu tüm çalışmalar. Buna rağmen katılım muhteşemdi. Albert Long Hall günler boyunca tıka basa doluyordu. Kimi zaman dışarıda kalan, ayakta seyreden insanlar oluyordu. Böylece orada çok sıcak, çok hareketli bir sinema ortamı doğdu. Biz de oradan bu sıcak sinema ortamını kaptık ve devam ettirdik.

Edindiğim bilgilere göre 1969'da ilk kısa filminizi çekmişsiniz. Bu filmde bahsedebilir misiniz?

Hisar Kısa Film Festivalleri'nin artık iyice içindeydim ve bir parça da öğrenci filmi yapabiliyorduk. Böylece *Bir Ben Vardır Bende, Benden İçeri* adlı beş dakikalık çok kısa bir

film çekti. Bu “ben” bir insan değil, Galata Köprüsü’nün hikâyesiydi. O dönemde Galata Köprüsü sabaha karşı açılıyor ve gemiler geçiş yapıyordu. Köprü bir, bir buçuk saat boyunca açık kalıyor sonra kapanıyordu. O saatte sokakta az da olsa insanlar oluyordu ve köprü açıldığı için bekliyorlardı. Bu beni etkileyen bir şeydi. Filmde ise gemiler geçtikçe insanlar sabırla beklemeye devam ediyor. Köprü kapanıyor ve kapanır kapanmaz bekleyen insanlar karşıya doğru bir koşu tutturuyor. Sonra “Niye koşuyoruz?” diyorlar ve yavaşlayıp yürüyorlar.

Bu organizasyonda yer alırken veya ilk kısa filminizi çektiğinizde, bir gün bu işi profesyonel olarak yapacağınızı düşünüyordunuz mu?

Nurdan Arca: Hayır, hiç düşünmüyordum. Ama sinemanın çok iyi bir ifade biçimi olduğunu kavırıyordum. Tabi, Hisar Film Festivali’nde çok iyi örneklerle birlikte çok kötü örnekler de gösteriliyordu.

O zamanlar belgesel sinemaya bir ilginiz var mıydı?

O zamanlar belgesel sinema diye nitelendirilenler şimdiki belgesel sinemadan çok farklıydı. İlk belgeselleri ya da *Nanook of the North*’u (Robert J. Flaherty, 1922) düşündüğümüzde; onlar belgesel değil propaganda filmleri ve “fiction” filmler, yani tamamen kurgulanmış bir gerçeği belgesel gibi anlatan filmlerdi. Dolayısıyla o zamanlar, bu farkı da çok göremiyorduk. “Belgeselle kurgu film arasında ne fark var?” diye düşünülmediği zaman, bir tek mekân farkı ortaya çıkıyor. Evet, *Nanook* Kuzey Kutbu’nda çekilmiştir. Ama sinemanın doğuşu da bir belgeseldir. Mesela trenin gara girişi; bu gerçektir. Yani hiç kurgu yoktur; gerçek bir zamanda geçen gerçek bir olay. O dönemde “ilerde belgesel çekeceğim” diye bir düşünce hiç aklımda olmasa da, ilerleyen yıllarda belgeseller ilgimi çok çekti.

Robert Kolej sonrasında bölgesel kalkınma konusunda doktora yapıyorsunuz. “Ekonomi politik”, “sosyal politika” önemli kavramlar. Sizi belgeselciliğe doğru, içgüdüsel olarak iten nedenlerden bir tanesi de bu kavramlar olabilir mi?

Olabilir; eğilimler insanı bir yere doğru sürüklüyor.

Sizi belgesel doğru iten şeyler nelerdi? Seyrettiğiniz filmler mi yoksa aldığınız eğitim ve kişisel duyarlılığınız mı?

İngiltere’de “Research Degree” için bulunurken British Film Institute’un muhteşem programları vardı. Bu programları izleme ve ‘workshop’larına katılma şansım oldu. Bundan sonra yavaş yavaş belgesel fikri kafama yerleşmeye başladı. Bu da daha sonra, bölgesel kalkınma üzerine çalışma eğiliminin bir göstergesi olarak ortaya çıktı. Türkiye’ye döndükten sonra 12 Mart’ta şunu anladım: görsel bir ifadenin altında gerçekten önemli bir düş gücü var ama gerçek kadar çarpıcı ve gerçek kadar şaşırtıcı hiçbir şey yok. Bunun üzerine gerçek hikâyelere bakmaya başladım.

1992’de Melek Taylan’la birlikte Ajans 21’i kurdunuz. Ajans kurma fikri nasıl oluştu?

1986–1987 yılları arasında Melek’in eşi Orhan Taylan, Barış Derneği davası nedeniyle Ankara Mamak ve İstanbul Maltepe cezaevlerinde hüküm giymeden üç yıl tutuklu kaldı. Orada tutukluymken inanılmaz resimler üretmeye başladı. Hapisten çıktıktan sonra davası devam hala ediyordu. Sonunda beraat etti ama üç yıl hapis yatmış oldu. Daha sonra, içerdeyken yaptığı resimlerden bir sergi açtı. Serginin adı Hasret Resimleri’ydi. Resimler muhteşemdi. Orhan Taylan “Bu sergiyi kameraya alalım. Bir ay duruyor sonra toplanıp bitiyor.” dedi. İşte o arada Melek’le birlikte çalışmaya başladık. İkinci belgesel böyle oluştu. Melek Taylan, Orhan Taylan’ın Hasret Resimleri üzerine bir çalışma yaptı ve biz “Acaba bunu sürekli yapabilir mi?” diye düşünmeye başladık.

Kadınlar belgesel sinemada kurmacaya oranla daha üretkenler. Sizce bunun nedeni koşulların daha uygun olması mı yoksa kadınların belgesel sinemanın doğasına daha yatkın olması mı?

Bu konuda kadınlar ve erkekler diye bir ayırım yapabilir miyim bilemiyorum. Ama belgesel sinemaya yatkın olmak galiba belli bir kafa yapısı gerektiriyor. Bu, hayatı her yö-

nüyle yeniden üretebilmeye benzer bir şey. Öte yandan gündelik gerçekle çok fazla iç içeyiz. Belki de nedeni bu olabilir. Düşündüğüm şey böyle bir ayırımın doğru olup olmadığı. Bunu bilemiyorum. Bildiğim şey belgesel sinemanın daha pratik veya daha kolay bir şey olmadığı. Aksine daha meşakkatli. Çünkü orada kendi isteğinizle bir şey yaratmıyorsunuz. Var olan ne ise onu, bir şekilde sinema diline tercüme ederek aktarmaya çalışıyorsunuz. Bu biraz da sınırlayıcı bir şey olabilir.

Peki, konu seçimi sizin için nasıl bir süreç sizin için? Mesela Simavnalı Bedreddin'i nasıl seçtiniz?

Nurdan Arca: Aslında Ajans 21'in ve Melek Ulagay Taylan ile komşu olmamızın bize getirdiği en büyük özgürlük ve ferahlık konu seçiminde kendi gösteriyor; yoksa geriye kalan tam bir felaket. Konu seçimi Nazım Hikmet'in yaptığına benzer bir şekilde gerçekleşti. Nazım Hikmet 1936'da hapisteyken, o zamanki Diyanet İşleri Başkanı olan Şerafettin Yatkı'nın kitabını buluyor. Onu okuyunca "Bu Bedreddin kimmiş?" diye araştırmaya başlıyor. Hapiste olduğu için vakti de var. O konuda ne bulabilirse araştırıyor, okuyor. Nazım Hikmet araştırmacı ve inanılmaz bir insan. Bu araştırmaları sonucu bir "kurmaca" yaratıyor; yani "Bedreddin gerçekten o mu değil mi?" diye düşünmeden her şeyi öğrenip yeni bir şey yaratıyor. Filmi çekerken de bu süreci olduğu gibi anlattık. Bu, birçok insanın içine dokunan, bize böyle bir kişinin, tarihimizde ne kadar önemli ve etkileyici bir yere sahip olduğunu hissettiren muhteşem bir eser. Bu şiiri ben 1960'larda okumuştum, Bedreddin karakteri de oradan aklımda kalmıştır. Daha sonra Mehmet Akan *Şeyh Bedreddin Kahi Mahmut Şeyh Bedreddin* adlı bir tiyatro oyunu yazdı. Mehmet Akan, daha sonra oyunla birlikte turne için İstanbul'a geldi. 1980'de, 12 Eylül'den önce oyuna gittim. Ve orada gerçekten muhteşem bir dünya gördüm. Konuya ilgim yeniden arttı. Bundan sonra da konuyla ilgili okumaya başladım. Kısmet 2006 yılınaymış.

Uzun soluklu ve sizin dışınızda çok fazla kişinin dahil olduğu bir proje olmuş. Bize bu meşakkatli süreçten bahseder misiniz?

Bu konuda hassas olan ve bu konuya dahil olan sadece ben değildim. Bizim kuşağımızdaki çoğu insan için Şeyh Bedreddin çok önemli bir kişidir. Bu sayede de simbiyotik ilişkiler gelişti. Cemal Kafadar¹ bu konuyu seven ve ilgi duyan bir insan. Üstelik uzmanlık alanı da Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemi, yani tam da Şeyh Bedreddin dönemi. Öte yandan Dimitris Keridis, Fetret Devri üzerine doktora yapan bir tarihçi. O da Harvard'da. Bu şekilde bulduklarımı topladım. Ve Cemal Kafadar'la bir tesadüf eseri bu konuda ortak bir yere varacağımızı keşfettim.

Tam da bunu soracaktım. Projenin tarih danışmanlığını yapan Cemal Kafadar ile proje kapsamında mı tanıştınız yoksa daha önceden tanışıyor muydunuz?

Hayır, Cemal Kafadar'ı daha önceden tanıımıyordum. Dimitris (Keridis) ise Cemal'in (Kafadar) doktora öğrencisiydi ve o da aramıza bu şekilde katıldı. Dimitris projeye gerçekten de çok içten bir katkıda bulundu. Onların dışında Şeyh Bedreddin'le ilgili bilgi sahibi kimi aradıysak hepsi seve seve yardıma koştu. Bulgaristan'daki Şeyh Bedreddin yürüyüşünün de bambaşka bir etkisi oldu. Bulgarlar her yıl, Şeyh Bedreddin'in İzinde adlı bir yürüyüş düzenliyorlar. İlk duyduğumda çok şaşırmıştım.

Bulgaristan'dakilerle bu yürüyüşü ne amaçla yaptıklarına dair konuştunuz mu?

Konuştum. Bu yürüyüşü çok kültürlü olduklarını ve herkesi çok sevdiklerini duyurmak amacıyla yapıyorlar. Ama bu yürüyüşün liderinin bir Sofya Üniversitesi'nde Öğretim Görevlisi olan dışçı bir doktor olduğunu anladım. "Siz bu konuya neden ilgi duyduunuz?" diye sorduğumda eşinin

¹ Harvard Üniversitesi Middle Eastern Studies bölümü başkanı öğretim üyesi.

babasının Razgrad'ta² oturuyor olduğunu, orada, yani Deli Orman'da yaşayan herkesin bu hikâyeyi bildiğini söyledi. Fakat oradaki Alevi, Sünni ve Türk Müslüman azınlıkların bu konuyla hiç ilişki kurmadıklarına da özellikle dikkat etmiş. İşte o zaman bunun altındaki motifin ne olduğunu anlıyorsunuz. Çünkü bu Razgrad'da oturan Boris isminde birisi, Jivkov³ zamanında insanları isimlerini değiştirmediler diye ihbar etmiş. Bazı insanlar öldürülmüş. Şimdi de kendini affettirmek için böyle bir yürüyüş başlatmış. Öte yandan burada yaşayan Türkler "Boris bizden özür dilemedi." gerekçesiyle yürüyüşe katılmayı reddetmiş. Burada müthiş bir çelişki var. Biz de gençlerle konuştuk. Örneğin küçük bir kız olan Maria'nın okulda öğretmenleri Şeyh Bedreddin hakkında ödevler veriyor. Okula giden bu çocuklar "Şeyh Bedreddin kimdir?" konulu kompozisyonlar yazıyorlar. Okullarda konuyla ilgili kompozisyon yarışmaları açılıyor ve yarışmayı kazananlara küçük bir ödül veriliyor. Kazananların kompozisyonları o hafta boyunca okullarda okutuluyor. Böyle sürprizler de çıktı karşımıza.

Hem Türkiye içinde hem de Türkiye dışında oldukça seyahat etmeniz gerekmiş. Bunun dışında da ilginç bir dolu şey yaşamışsınız. Belki de ön araştırma sırasında bilmediğiniz şeyleri bu seyahatleriniz sırasında öğrendiniz. Ve bu da filmin gidişatını değiştirdi. Yunanistan ve Bulgaristan seyahatleriniz sırasında geçen bu süreçten biraz bahseder misiniz?

Nurdan Arca: Yunanistan'da Eleni Kokotski'nin okuması ilginç ve tesadüfi bir şekilde karşımıza çıktı. İlk araştırma bilgisi bu okumaydı. Allaha yakınımızda bir kamera vardı ve yer yer çekim yapıyorduk. Çünkü bir daha gittiğimizde aynı şey olmayacaktı. Her şey değişiyor. Belgeselci olan Fransız bir yönetmen o sırada bizimle bir-

² Kuzeydoğu Bulgaristan'da bir bölge.

³ Todor Jivkov (1954–89) Bulgar Komünist Partisi birinci sekreteri ve 1962–71 yılları arasında ülkenin başbakanıdır. Türklere ve Pomaklara karşı asimilasyon politikalarıyla ünlü 1989 göçüne neden olmuştur.

likteydi. Çekimleri o yapıyordu. Konuşulanları anlamıyor ve durmadan çekiyordu. Sürekli olarak “O zamandan kalma cami veya kale var mı?” diye soruyorduk. Ama hiçbir şey kalmamış, kasaba bambaşka bir köy olmuş, Gagavuz Köyü. Bu köyde yaşayan insanlar, tuhaf bir şekilde, Türkçe konuşuyorlar. Dimitri de yanımızdaydı. Dimitri’yle Rumca, bizimle ise Türkçe konuşuyorlardı. Kahveye gitmeye karar verdik. “Hiçbir şey bulamıyoruz, bari kahvede bir şeyler soruşturalım.” dedik. Kahveci kadın bizi kapıda karşıladı ve birden bire Türkçe konuşmaya başladı. “Ben Bursalıyım, göçtüm.” dedi. İçeri girdik. “Bedreddin’i tanırmısınız? Eskiden yaşamış birisidir.” diye sordum. “Valla ben tanımam. Keşke babam sağ olsaydı, o bilirdi.” dedi. Bu sırada sürekli olarak Bedreddin lafı geçiyor ve kahvecinin torunu bizi dinliyordu. Küçük kız birden kayboldu, bir yere gitti ve babaannesinin yanına geldi. Elinde bir kitap, bir şeyler anlatmaya başladı. Kahveci “Bakın, size okumak istiyor.” dedi. “Ne okuyacak?” dedik. “Bir şey okutmuşlar okulda, onu okumak istiyor.” diye cevap verdi. Küçük kız öğretmeninin yaz ödevi olarak verdiği Bedreddin’in hayatını okumaya başladı. Öğretmenleri yazın “Şu, şu kitapları okuyun.” demiş. Kızın okuduğu da bu kitaplardan bir tanesiydi. Dimitri çok heyecanlandı. Bedreddin’in torunun yazdığı hayat hikâyesi Menakıbnâme’den parçalar yaz ödevi olarak verilen bir kitabın içinde ortaokul öğrencilerine okutuyorlar. Bu beni çok etkiledi. “Bu görüntüleri kullanmalıyız.” dedik ve görüntüleri temizleyip kullandık.

Şeyh Bedreddin Balkanlar’da doğuyor, büyüyor ama orta ve yakın doğu’da hayli vakit geçiriyor. Bütün Balkan tarihi içinde farklı din, mezhep ve milletten gelen insanlar bir arada yaşıyorlar. Ama çok da mutlu yaşamıyorlar. Tarihe bakıldığında, sürekli olarak aralarında bir savaş ve kavga söz konusu. Bedreddin’in kendi ailesinde de bu çeşitlilik var. Annesi sonradan Müslüman olmuş bir Rum, karısı ise Habeşistanlı eski bir köle. Bir de Ermeni gelini var Bedreddin’in. Dolayısıyla Bedreddin kendi ailesinin içinde bu çeşitliliği zaten bir şekilde yaşıyor. Bunu da bir yaşam biçimi olarak dünyaya sunmak istiyor. Belki de birçok kaynakta

Bedreddin'in "ilk sosyalist" olarak adlandırılması bundan kaynaklanıyor. Çünkü o din, dil, sınıf ayrımı gözetmeden, herkesin barış içinde yaşayabilmesini savunuyor. Bu süreçte Bedreddin'in Balkanları nasıl etkilediğini, Balkanların Bedreddin'i nasıl etkilediğini değerlendirme şansınız oldu mu?

Nurda Arca: Bedreddin'in Balkanlar'dan etkilendiğini keskin. Çünkü orada müthiş bir kültür çeşitliliği yaşıyor. Bugün de, eskiden de, her dönemde bu böyle. 15. Yüzyılda Anadolu'da da bu böyle. O zamanlar tek kültür, tek dil, tek ırk diye bir şey yok. Herkes sürekli hareket halinde ve birbirleriyle çok yakın ilişkiler içerisinde. Kimi zaman dövüşüyorlar, kimi zaman sevişiyorlar. Ama birbirleriyle bir arada yaşıyorlar. Filmde, Cemal Kafadar'ın söylediği gibi, o hanenin içine hikâyeler, ninniler, masallar, şarkılar, türküler tek bir yerden değil çeşitli kaynaklardan geliyor. Dolayısıyla bu, çok doğal bir yaşama biçimi. Yani kimse kimseyi böyle bir yaşam için zorlamıyor ve bu da iyi bir şey. Eşyanın tabiatı, hayatın gidişatı böyle.

Bunun, Bulgaristan'daki Türklerin ya da Batı Trakya'daki Türklerin sahip çıkmadığı bir kültür mirası olduğunu görmek üzücü. Bu, oradaki Türklerin daha önceleri bildikleri ya da ilgilendikleri bir şey miymiş?

"Çok kültürlülük" yeni yeni siyasi ve ideolojik bir acente haline geldi. Ama bundan önce tam tersi mevcuttu. Daha önceki sorunuza geri dönersek, orada sosyalist dedikleri bölüşüm ayrı bir şeydir. Bölüşümcülük alenen merkeziyetçi bir dünya görüşünün savunulmasından kaynaklanıyor zannediyorum. Yani ben böyle düşünüyorum. Cemal Kafadar da böyle düşünüyordu. Çünkü Osmanlı, 15. yüzyılda tam merkezleşmemişti. Ege'deki, Trakya'daki ve Rumeli'deki insanlar kendi ürettiklerini kendileri kullanmak istiyordu. Ama merkezi devletçilik, ürettiklerinin yarısından çoğunu vergiyle alarak milleti yoksullaştırdı. Ondan önce de bölgeye Moğollar gelmiş ötekiler gitmişti. Sürekli bir talan, sürekli bir haraç verme durumundaydılar. Onlar merkezleşmeye başlayınca, bunlar isyan edip patladı. O sırada orada Aydınogulları ve Germiyanogulları Beylikleri

vardı. Kuvvetliyidiler ve kendilerini Osmanlılara rakip görüyorlardı.

Bölüşümcülük ve komünizm dedikleri aslında komünizm değil. Burada gerçekleşen biraz da başka türlü bir tarih yanılığsı. 15. yüzyılda hangisi komünizm, hangisi sosyalizm? Burada olan şey, eşit bir bölüşüm gayesidir. Çünkü gerek Rumeli'de gerekse Ege bölgesinde küçük birimler halinde yaşıyordu. Ama daha ileri gittiğinizde bu gaye yok. Çünkü orada feodal yapılar daha kuvvetli. Bu feodal yapılar küçük birimler halindeler ama merkezi devlete de fazla bağlı olmak istemiyorlar. Çünkü o güne kadar bir faydasını görmemişler. Aksine sadece zararını görmüşler. 15. yüzyılda Börklüce Mustafa, Şeyh Bedreddin ve Torlak Kemal'in isyanının bağlandığı sosyo-ekonomik temel de bu gibi görünüyor. Ama tabi bunun üzerine çok çalışmak lazım, çünkü bu ilk bakışta böyle görünüyor.

Filme Dimitris Keridis'in söylediği bir cümle çok önemli. Mehmet Çelebi ile Musa Çelebi arasındaki kavgadan Musa Çelebi galip çıksaydı, Musa Çelebi'nin kazakeri Bedreddin olacağı için Osmanlı tarihi ve hatta dünya tarihi belki de başka olacaktı.

Vizyon farkı var tabi ki. Bedreddin'in vizyonu ile merkeziyetçi Osmanlı Mehmet Çelebi'nin vizyonu çok farklı. Yani, Osmanlılar gibi tek tipleştirme, güç kullanma ve kuvvetli bir merkezden her şeyi yönetme vizyonu. Hâlbuki Bedreddin'in vizyonu çok farklı. O, çoğulculuk içinde daha adem-i merkeziyetçi, daha bölgesel özerkliklerle bir arada olunabilen, feodal yapıya daha yakın bir şey savunuyor. Musa Çelebi de öyle. O da Rumeli'deki Romenler ve Eflaklarla ittifak yapmıştır. Herkesin bildiği Romen Drakula Eflakların torunudur. Bunlar özerkliklerini korumak üzere ittifak yapıyorlar. Ama Osmanlı öyle değil, tek merkez, tek düşünce.

Bedreddin Ortadoğu'da, Tebriz'de vakit geçiriyor ama asıl etkilediği yer Balkanlar ve Anadolu oluyor. Hâlbuki Ortadoğu ve Tebriz'den de çok etkileniyor. Proje için Bedreddin'in iz bıraktığı Kahire ve Tebriz'e gitmeyi hiç düşündünüz mü?

Nurdan Arca: Oralara gidemedik. Çünkü zaten gidebildiğimiz yerlerde bile Bedreddin'e dair hiçbir fiziksel iz yoktu. Bulabildiğimiz izler o küçük kızın Bedreddin'in hayatını okuması, Bulgaristan'daki Şeyh Bedreddin yürüyüşü, sadece bu kadar. Hikâyeyi hatırlayan büyükler bile yalnızca günümüzde duyup okuduklarından, bugün yapılan yorumlardan hatırlıyorlar Bedreddin'i. Öyle beş yüz yıl öncesinden gelen hiç bir iz yok. Bir tek Bedreddiniler var. Onlar var çünkü altıyüz yıldır "Biz Bedreddiniyiz" diyen insanlar. Saklanarak hayatta kalmışlar. Ne yazık ki Bedreddiniler'in sayıları günümüzde çok az. Yüz-yüz elli kişi ya var ya yoklar. Bence bu onların son kuşağı. Onları köy köy dolaşarak, her yerde sorarak deliler gibi aradık. Mesela bir köye gittik ve orada kahveden sorduk, "Yok" dediler. Daha sonra aynı köyde kaç tane aile bulduk. Onları bir kazı yapar gibi aradık çünkü çekiniyorlar. Bu insanlarda kolektif bir hafıza oluşmuş, "Bunu saklamamız lazım." diye düşünüyorlar. Hâlbuki artık bunu saklamalarına gerek yok. Ama bu gelenek, bu şekilde günümüze kadar gelmiş. Altı yüz yıldır her şeyi gizleyip saklayarak, bütün söylenenleri el yazısıyla defterlere yazarak, defterden deftere kopya ederek... O defterlerini de verdiler daha sonra. Ama yazılanların çoğu bildiğimiz şeylerdi.

Bedreddiniler bu geleneği yeni nesillere geçiriyorlar mı?

Geçirmeyi istiyorlar ama gençler ilgilenmiyorlar. Yeni nesil üniversiteye gidiyor, iş arıyor, çok şehirli yetişmiş. Dolayısıyla onlar da pek meraklı değiller bu konulara artık.

Nazım Hikmet'in eserini okuduğunuzu ve çok etkilendiğinizi, daha sonra tiyatro oyununu izlediğinizi söylediniz. Aklınızdaki Bedreddin ile araştırma yaparken ulaştığınız Bedreddin portresi birbirine benzer miydi?

Portre değişiyor tabi ki. Ben Nazım Hikmet'in şiirinden yola çıkarak, bir sosyalist merkezîyetçiliğin söz konusu olduğunu düşünerek araştırmaya başladım. Ama araştırdıkça ve okudukça çok farklı bir Bedreddin portresiyle karşılaştık. Tebriz ve Kahire, yani o mistik düşünce yapısı, Bedreddin'in hayatında çok etkili olmuş. Oysa mistik dü-

şünce de, o dönemin mistik düşüncesi olan Hurufilikten çok etkilenmiş. Bulgaristan'da gördüğüm o demiryolu tür-küsünü söyleyen kadını ve onun ailesini, o köyleri, Babai isyanları sırasında kaçıp, 13. yüzyıldan beri orada oturan insanları etkileyen şeyler aslında Bedreddin'i de etkileyenler; yani Hurufilik, Bektaşilik gibi düşünceler. Bedreddin, Kahire'de Hüseyin Ahlati'nin (hakkında fazla bilgi bulamadım) tekkesinde bu mistik düşünceleri öğreniyor. Hüseyin Ahlati Van, Ahlatlı. Aynı kökten geliyorlar. Bedreddin yirmi yıl boyunca Kahire'de oturuyor. Bu uzun bir zaman ve tam da olgunluk dönemi, bir ulema bir teolog oluyor; yani İslam hukukçusu. Şeriat biliyor, çok iyi okumuş ve çok iyi öğrenmiş. Bu konuda da eserler veriyor. Daha sonra verdiği, esas kendi imzasını taşıyan eserlerini Hüseyin Ahlati'yle tanıştıktan oluşturuyor. Bu eserlerden sonra, Mevlana da dâhil her mistik düşünürün yaptığı gibi "Ben artık kitaplarla alakamı kestim, başka bir boyutta düşünüyorum" diyor.

Filmde de dikkat çekiyor. Bedreddin daha sonra entere-san bir rotayı izleyerek Karaburun'a doğru geliyor. Oradan da çok meşakkatli yollarla Balkanlar'a dönüyor. Belki Anadolu yolları üzerinde geçirdiği o süre içerisinde, fikren kendine benzeyen insanlarla bir araya gelme şansı buluyor. Onu takip edenlerle birlikte ayaklanmalar başlıyor.

Bu Bedreddin'in kendi düşüncelerini sınaama yolculuğu gibi. "Acaba düşündüklerim, fikirlerim insanlar tarafından paylaşılabilir mi? Onlar ne düşünüyor?" şeklinde düşüncelere sahip adeta. Bu düşünceler bir nevi paylaşım yolculuğu. Bedreddin öte yandan, kendi gibi düşünenlerle de buluşmak istiyor. Bunu herkes ister. Bedreddin'in mistisizme ilk adım attığı yer Bursa. Bursa'da teoloji çalışırken İbn-i Arabî'nin düşünceleriyle karşılaşılıyor. Sonra Konya'ya gidiyor ve yine İbn-i Arabî düşüncesiyle karşılaşılıyor. O zamanlar eğitim almak için bir Boğaziçi Üniversitesi'ne ya da bir Harvard'a gidip öğrenci olmuyorsunuz; dolaşan hoca nerdeyse siz oraya gidiyorsunuz. Bedreddin de böyle bir eğitim alıyor ve İbn-i Arabî düşüncesi her yer-

de karşısına çıkıyor. Hüseyin Ahlati de İbn-i Arabî'nin düşüncelerine yakın bir düşünce. Dolayısıyla bu dönemde Bedreddin'in hayatında çift yönlü bir değişim, yıllara yayılan bir gelişim söz konusu. Ege'deki Sakız Adası'na gitmesinde ki önemli bir neden de o dönemde bölgede Kathar ve Pataren gibi yenilikçi mezheplere mensup insanların bu adada yaşıyor olması. Gene Ege bölgesindeki Manisa, Alaşehir mesela, birçok Kathar⁴ kilisesinin merkezidir.

Balkanlar'da “Bogomillik” diye bir mezhep var. Bu mezhep Kathar mezhebiyle de ilişkili. Bogomillerin Balkanlar'da Bedreddin'den etkilendiği ya da Bedreddin'in onları etkilediğine dair iddialar var. Sizin bu konudaki bilginiz nedir?

Nurdan Arca: Böyle bir şey var ama bu, çok fazla araştırılması gereken bir konu. Bu konu üzerine de kesin bir şey söylenemez, çünkü bilinmiyor. Herhangi bir tahmin ya da aynı bölgelerde mevcut olan bir belge yok. Ama böyle bir şey çok mümkün.

Filmi yeniden izlerken, eksik bıraktığınız taraflar olduğunu düşünüyor musunuz? Filme alamadığınız bir dolu çekim ve malzeme vardır. Bu malzemeyi eklediğinizi düşünüp, filmi tekrar tekrar seyrettiğinizde, film kafanızda bambaşka bir şekilde kurgulanıyor mu?

Hayır. Filmde yapılmak istenen şey Bedreddin'in kim olduğunu, neler yaptığını, neler yapmadığını göstermektir. Film konuya bir girişti. Bence onu böyle bırakmak lazım. Ama elimizde yüz yirmi saatlik bir çekim var ve filmin kendisi elli dakika. Dolayısıyla geriye kalan malzemeden bambaşka şeyler yapılabilir ama filmin kendisini değiştirerek değil.

Bu filmi çok etkilendiğiniz bir fikirden yola çıkarak yapıyorsunuz. Ama sonunda yapmaya çalıştığınız şey,

⁴ Ortaçağ'da Fransa'da ortaya çıkmış bir tarikattır. Reenkarnasyona inandıkları için Ortodoks Klise öğretisinden uzaklaştıkları iddia edilir.

tam da dediğiniz gibi, bir kapı açmak. Ve orada herkes kendi yoluna ulaşacak.

Bunu yapmak istediğimiz için hikâyeyi tam anlatamadık. Gerçekten de belli bir isyan hikâyesi var. Bu hikâye başlı başına bir film olur. Tek başına bir Şeyh Bedreddin İsyanı filmi olur. Ama çok laf, az görüntü olur. Filmde minyatürler olur ve çok da hoş olur aslında.

Aynı konu üzerinde başka bir proje yapma fikriniz var mı?

Bu olabilir tabii, bunu düşünmüyorum değilim. Bu bizim için konudan çıkış olsa gerek. Ama elbette yeni bir şey yapmak lazım. Röportajların tamamından sadece isyan, sadece edebiyat, sadece çoğul kültür üzerine ayrı ayrı küçük filmler yapılabilir.

Yamaç Okur: Geçtiğimiz aylarda burada yönetmen Reis Çelik'i ağırlamıştık. O da Şeyh Bedreddin üzerine kurmaca bir film projesinden bahsetmişti. Tuncel Kurtiz ile birlikte tasarladıkları bir proje.

Nurdan Arca: Tuncel Kurtiz'in oynadığı Şeyh Bedreddin Destanı isimli danslı bir gösterisi vardı. Ben bu gösteriyi görmedim ama CDsini dinledim. O bambaşka bir yorum. Tuncel Kurtiz bir Şaman yorumu yaparak, Bedreddin'i müzik ve tempo yardımıyla bir Şaman büyücüsü gibi yorumlamış. Eğer öyle bir yorum düşünürlerse fevkalade olur. Türkiye'de, filmi yapacak olanın meşrebine göre, Bedreddin'i çok iyi oynayacak en azından beş kişi vardır. Film yapacak olan daha bir dramatik ve büyük bir şey mi istiyor yoksa daha insancıl bir figür mü istiyor? Bunlar tamamen yoruma bağlı bir şeydir.

Genco Erkal sesiyle yer alıyor filmde. Filme nasıl dâhil oldu?

Genco Erkal otuz yıldır ve belki de otuz yılı aşkın bir süredir Nazım Hikmet'i sahnede en iyi okuyan tiyatrocudur bana göre. Ayrıca benim çok sevdiğim bir arkadaşımıdır. "Şeyh Bedreddin Destanı'nı okur musun?" dediğim zaman, "Okurum, ama görüntüm olursa." dedi. Çünkü ikisini farklı okuyor. Önce bir görüntülü okuma çektik ve sonra

çok farklı bir malzemeyle bir araya getirdik. Bu filme katılan herkes gerçekten de gönülden, yürekten, canla başla katıldı. Hiç kimsenin hakkını ödeyemem. Başta Cemal Kafadar olmak üzere gerçekten de hepsine müteşekkirim. Genco Erkal ve Mehmet Akan... Biliyorsunuz Mehmet Akan'ı iki sene önce kaybettik.

Orhan Taylan'ın eskizi filme nasıl dâhil oldu?

Nurdan Arca: Bedreddin'in günümüze kalmış bir resmi görüntüsü yok tabii. Ama Bedri Nusret Kaygus'un bir kitabında gravür gibi bir şey var. Biz o gravürü aldık, baktık, evirdik, çevirdik. Gravürden yola çıkalım dedik. Grafiker arkadaşlar gravür üzerinde çalıştılar ve bize yolladılar. Orhan'la bir gün konuşurken çalışmalarını ona yollamamı ve bir göz atacağını söyledi. Çalışmaları ona yolladım. Bize altı muhteşem ve farklı bakış sundu. Yani Bedreddin'in gözü altısında da farklı bakıyordu. Geri kalanı birbirine çok benzer altı tane portreydi ve bunu da kullandık. Orhan Taylan'a da çok müteşekkirim. "O dönemde ressamlar resimlerini imzalamazlardı, onun için buna imza koymadım. Bu böyle anonim bir resim olsun." dedi. Çok hoş ve çok iyi bir espriydi.

Belgesel filme maddi kaynak bulmak eminim ki kurmaca bir filme kaynak bulmaktan daha da zor oluyor. Çok seyahat ve araştırma gerektiren bir çalışma yapmışsınız. Dolayısıyla masraflı olduğunu tahmin ediyorum. Bize bu süreçten de biraz bahseder misiniz? Bakanlıktan bir destek aldınız mı?

Evet, aldık. Yeterli olmadı tabi ki. Ayrıca Cemal Kafadar'a teşekkür ederiz. Onun vasıtasıyla ENKA filme destek verdi. Bu iki yardım birleşince, filmi ittire kaktıra ortaya çıkardık. Ama bu yardımlar olmasaydı hiçbir şey yapılamazdı. Biz ancak "istiyoruz" demekle kalırdık.

Siz yönetmenliğin yanında aynı zamanda yapımcısınız. Dolayısıyla iki kat sorumluluk üstleniyorsunuz. Kendi yönettiğiniz filmlerin yapımcılığını üstlendiğiniz gibi yönetmediğiniz bazı filmlerin yapımcılığını da üstleniyorsunuz. O süreçte sorunları nasıl çözüyorsunuz?

Sinema projesi ve yönetmenlik çok ulvi bir iş gibi görünür, ama sinema projesi bir organizasyon işi. Bana sorarsanız, yönetmenin yaptığı iş biraz fazla abartılıyor. Yönetmenin rolü iyi bir organizatör olmasını gerektiriyor. Nerede? Sette ve setten önceki hazırlık aşamasında. Prodüktörün rolü de en az yönetmeninki kadar organizasyon marifeti isteyen bir rol. Çünkü ortada hiçbir şey yokken organizasyona başlamak durumunda. Prodüktör mali organizasyonda da sorumlu, gündelik işlerden de. Tabi bu nedenle bir alay insan yardımcı oluyor. Ama resmin bütünü prodüktör oluşturuyor bana sorarsanız. İşin her detayına hakim olmanız gerekiyor. Bu hâkimiyeti sağlayan ve yardımcı olan en azından on-on beş kişilik bir ekip oluyor projelerde. Küçük projelerde bu, üç-beş kişiyle de yapılabilir. Ama işin zihinsel bütünü görmek gerekli. Yönetmen ve prodüktör aynı insan olduğu zaman, resmin bütünlüğünü görmek bir anlamda kolaylaşıyor. Çünkü iki kişi bunu konuşarak yapacağına, bir kişi bunu düşünerek yapmış oluyor.

Yönettiğiniz diğer belgesellere bakacak olursak 2006 yılında İstanbul'da Bir Öğle Vakti, 2001 yılında Gülen Ayva, Ağlayan Nar, 2000 yılında Dostların Tiyatrosu, 1996 yılında Uzay Kristalleri. Uzay Kristalleri çok ilginç bir belgesel, biraz bahsedebilir misiniz?

Uzay Kristalleri, Kolombiya Uzay Mekiği'nde yapılan bir kristal büyütme deneyinin hikâyesi. Bu çok basit bir hikâye; bir proje var ve proje bir kristal. Zeoit kristali. Bu kristal temizleme ajanı olarak kullanılıyor. Radyoaktif sulardaki radyoaktifleri, ağır metalleri temizlemede ve hatta böbrek makinelerinde kullanılan bir kristal. Bir filtre görevi görüyor. Fakat bu kristal dünyada sınırlı miktarda bulunuyor. Bir de kristaller büyükse daha iyi filtre etme özelliği kazanıyor ve az miktarda kullanılabilir. Mesela bu deneyin bir amacı portatif bir diyaliz aracı yapmaktı ki insanlar yanlarında taşıyabilsin. Çünkü insanlar hastaneye tedavi için gidip yattıklarında hem zamanlarından, hem de gündelik hayatlarından fedakârlık yapıyorlar. Bu projeyi benim bir yakınım olan Türk bir Profesör yapıyordu. Onun

bir de Amerikalı partneri vardı. İkisi birlikte, Kolombiya Uzay Mekiği'ne kabul edilmişler. Onlar aslında büyük bir laboratuarda çalışıyorlardı. Ama bu ikiliden biri astronotluk eğitimini alıyor, Kolombiya'yla uçuyor. Orada deneyi yapmaya devam ediyor. Öteki de aşağıda "yer kontrol"den konuşarak deneye katılıyor. Bu benim hoşuma gitti ve enteresan bir hikâye gibi geldi. Bana çok fazla yardımcı da oldular. Mesela astronotların hepsi üniversiteye geliyordu, bana da "Sizde gelebilir misiniz? Hepimiz bir arada oluruz." diye haber verdiler. Onların kendi aralarında hoş bir dünyaları, ilişkileri ve iletişimleri var. Bunu yaşamak benim için çok büyük bir şanstı.

Yeni projeleriniz var mı?

Nurdan Arca: Bu aralar üzerinde çalıştığım biraz da filmin devamı gibi bir proje. Bedreddinilerin kocaman semahlarla gittikleri ve Alevilerin düzenlediği bir şenlik var. Orada Nihailerle karşılaştık. Sonra, geçen yıl Genco Erkal *Sivas '93* oyununu yaparken, o oyunun arkasında dekor kullanmak yerine sadece gerçek görüntülerden oluşan bir dekor, bir belgesel kullanmak istedi. Bana "Bunu yapar mısın?" dedi. "Yaparım." dedim. Görüntüler toplandı ve birlikte görüntüleri kurguladık. Sonra, Ocak ayında oyun açıldı. Bu iki deneyimden ortaya "Aleviler üzerine bir belgesel çalışayım." duygusu doğdu.

Çok uzun sürecek bir projeye benziyor ve konu oldukça detaylı, derin. Film için kendinize nasıl bir çerçeve çizdiniz? Sınırlar, bütün bu ön araştırmalar sürecinde mi belirlendi?

Ön araştırma, yola çıktığınız düşünceyi değiştiriyor. Ben Alevi kadınlarının hikâyesini anlatmak istiyorum. Çünkü kadınların o toplum içindeki konumu inanılmaz derecede çarpıcı. Alevi bir kadın Dede Cem'i yönetebiliyor. Bu, hiç bir yerde görülmemiş bir şey. Alevi kadın ve erkekler denk ilişkiler içindeler. Buna geleneksel bir ilişki diyebiliriz. Alevilerdeki kadın erkek ilişkileri adalet, denklik ve eşitlik üzerine kurulmuş bir gelenek gibi görünüyor. Hala üzerinde çalışıyor ve araştırıyoruz.

Dinleyici Soruları

Filmde Bedreddin'in baş kaldırdığı dönem ve insanların Bedreddin'e inanıp onu takip ettiği dönemin çok yansıtılmadığını düşünüyorum. Bunun özel bir nedeni var mı?

Bu filmde yansıtılmadığı doğrudur. Bu film ipuçları vermek üzere yapıldı. Çünkü bütün hikâyeyi anlatmak mümkün değil. Bütün hikâyeyi anlatmaya kalksak sekiz saatlik bir film yapmak gerekir. Çok yönlü birinden bahsediyoruz. Bedreddin'in mistik boyutu, isyan boyutu edebiyat boyutu, çok kültürlülük boyutu ve merkezilik boyutu var. Bunların hepsini anlatmak mümkün değil. Filmde tüm bunların ipuçları verildi. İsyanın neden olduğu ve nasıl bastırıldığı çok uzun, çok büyük bir hikâye. Aslında Nazım Hikmet'in şiirinde anlattığı şey o isyan. Mehmet Akan'ın oyunu isyana hiç girmiyor; sadece Bedreddin'in çoğul kültürlülüğünü anlatıyor. Yani herkes bir tarafından tutuyor ve o hikâyeyi anlatıyor. Bizim belgesel olarak yaptığımız bu film, Bedreddin konusunda yapılmış olan ilk görsel malzeme ki görsel olması da hakikatten çok zor. Çünkü Bedreddin'e dair bir görüntü yok. Sadece ipuçlarını verebildiysek ne mutlu bize. Bir de filmin finalini kapatmadık. Yani, bu biraz da seyredeni kıskırtmak için yapılmış bir film. Film "Siz bu konunun nesini merak ediyorsanız onu araştırabilirsiniz." diye bir fikir atıyor ortaya. Finalde de bir sonuca varmıyoruz farkına vardysanız. Herkes kendi düşüncesine göre, kendi algısına göre bir şeyler araştırmaya doğru kıskırtıldıysa, o zaman biz başarılı olmuş oluyoruz.

Nurdan Arca Kimdir?

Robert Kolej’de öğrenci olduğu dönemde Hisar Kısa Film Şenliği’nin organizasyonunda görev aldı. 1969 yılında Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri adlı, Galata Köprüsü’nün açılışını konu alan, beş dakikalık ilk kısa filmini çekti. Daha sonra, 1970 yılında Robert Kolej Yüksek Okulu, Ekonomi Bölümü’nden mezun oldu. 1971 yılında Londra Brunel Üniversitesi’ne giderek bölgesel kalkınma üzerine bir araştırma yaptı. 1980 yılında İstanbul Üniversitesi’nde, Siyasal Ekonomi üzerine yüksek lisansını tamamladıktan sonra, 1984 yılında Milliyet Sanat Dergisi’nde yazılar yazmaya başladı. 1992 yılında Melek Ulagay Taylan ile birlikte Ajans 21’i kurdu.

Başlıca Filmleri

- Simavnalı Bedreddin (2007)
- İstanbul’da Bir Öğle Vakti (2006)
- Gülen Ayva Ağlayan Nar (2001)
- Dostların 30. Yılı, (2000)
- Uzay Kristalleri (1996)
- Ezgili Yürek: Ruhi Su (1995)
- Hasret Resimleri (1986)

Başlıca Ödülleri

- 1995 İstanbul Uluslar arası Film Festivali En Beğenilen Film Sertifikası (*Hasret Resimleri*)
- 1987 Ankara Film Festivali En İyi Görüntü Ödülü (*Hasret Resimleri*)